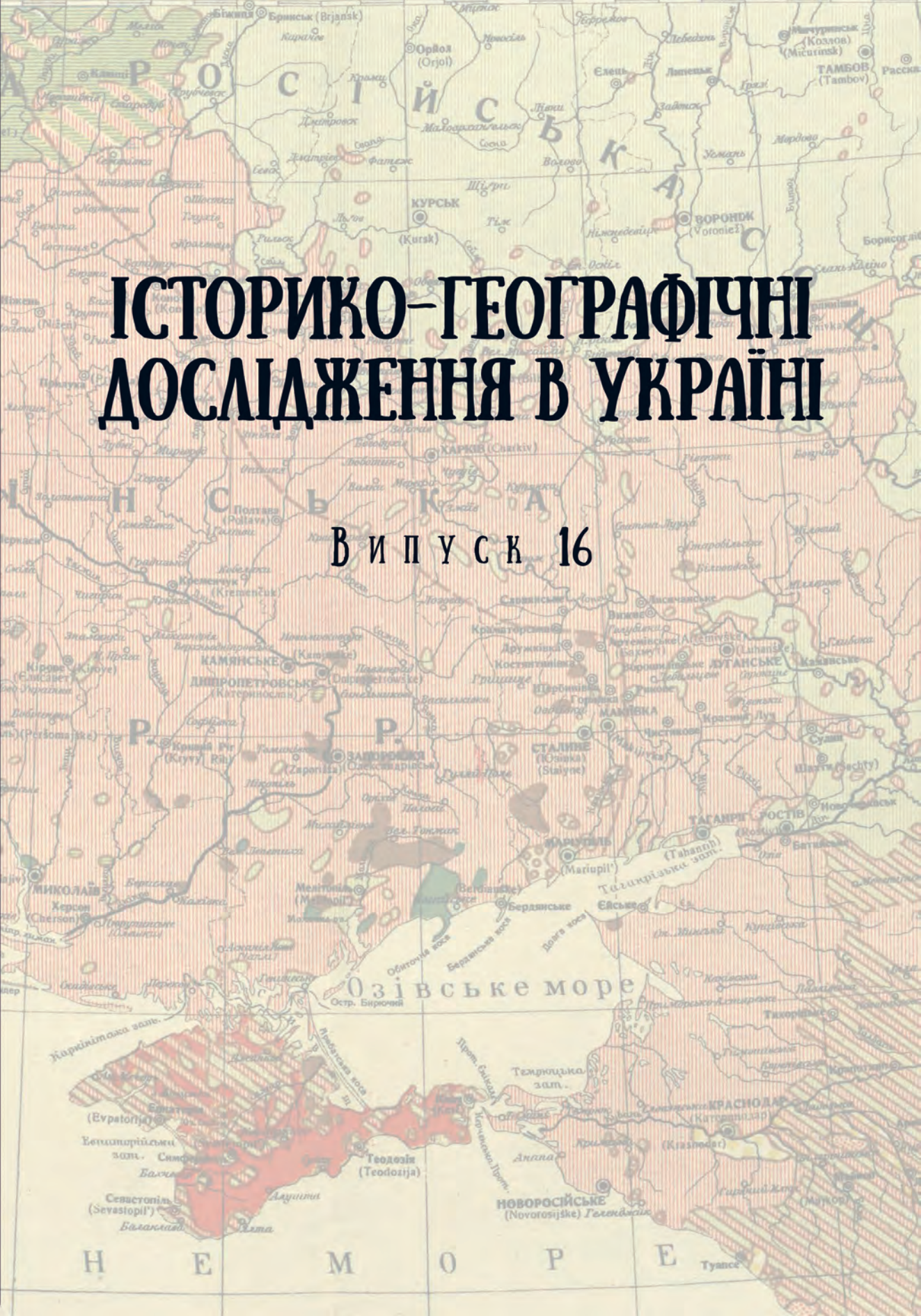

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Випуск 16

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ЗБІРНИК НАКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск 16

Київ 2022

Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2022. – Вип. 16. – 250 с.

Редакційна колегія

Ростислав Сосса – головний редактор; доктор географічних наук, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України

Юлія Буйських – відповідальна секретарка; кандидатка історичних наук, Інститут історії України НАН України

Геннадій Боряк – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Інститут історії України НАН України

Ярослава Верменич – докторка історичних наук, професорка, член-кореспондентка НАН України, Інститут історії України НАН України

Володимир Воловик – доктор географічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Марко Кадіну (Marco Cadinu) – доктор філософії (історія), Університет Кальярі (Італія)

Мирон Капраль – доктор історичних наук, професор, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Беата Конопська (Beata Konopska) – докторка габілітована наук про Землю в галузі картографії, Університет Марії Кюрі-Склодовської (Польща)

Катерина Поливач – кандидатка географічних наук, старша наукова співробітниця, Інститут географії НАН України

Олександр Реєнт – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Інститут історії України НАН України

Іван Ровенчак –доктор географічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

Радослав Скрицкі (Radosław Skrycki) – доктор габілітований, Шецинський університет (Польща)

Валерій Томозов – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України

Сергій Трубчанінов – кандидат історичних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Павло Штойко – доктор географічних наук, доцент, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту історії України НАН України
(протокол № 6 від 29.11.2022 р.)

Збірник наукових праць. Видається з 1991 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 6933, 4.02.2003

ISSN 2616-5295
© Інститут історії України НАН України, 2022

ЗМІСТ

Історична географія

Ярослава Верменич. Локальність в історико-географічному просторі: міждисциплінарні контексти 5

Юлія Буйських. Пам'ять про «інших» сусідів у наративах мешканців польсько-білорусько-українського пограниччя 27

Юлія Грищенко. Репресивна політика щодо національних меншин радянської України: локальний вимір 51

Григорій Денисик, Олексій Ситник, Любов Безлатня, Микола Працьовитий. Просторово-часовий аналіз процесу антропогенізації міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» Правобережної України 61

Катерина Поливач. Історичні села України: на шляху до визнання 82

Сергій Трубчанінов. Територія сучасної України доби Великого переселення народів в історико-географічній візії пізньоантичних авторів 109

Сергій Шумило. Зв'язки та перебування представників афонських монастирів в українських землях у XVIII ст. 134

Історична картографія

Анатолій Авраменко. Запорозькі козаки в османських і австрійських володіннях в 1775–1814 рр.: проблеми історичної географії та історичної картографії 156

Степан Репехович, Ростислав Сосса. Постмілітарні об'єкти Львівської області (фортифікаційні споруди) як об'єкт вебкартографування 204

Історіографія

Володимир Пащенко, Ростислав Сосса. Картограф історії України Юрій Лоза 223

Огляди. Відгуки. Рецензії

Геннадій Боряк. Історія з географією або роздуми довкола одного видавничого проєкту 239

Іван Ровенчак. Рецензія на: Атлас українських історичних міст. Том 5: БЕЛЗ / Наук. ред. М. Капраль : Ukrainian historic towns atlas. Volume 5: BELZ / of science ed. M. Kapral. Львів, 2022. 56 с. 17 к. 2 рис. ISBN 978-966-02-9866-8 246

CONTENS

Historical geography

Yaroslava Vermenych. Locality in Historical and Geographical Space: Interdisciplinary Contexts 5

Iuliia Buyskykh. Memories about the "Other" Neigbours in Narratives of the Inhabitants of Polish-Belarusian-Ukrainian Borderlands..... 27

Yuliia Hryshchenko. Repressive Policy Regarding National Minorities in Soviet Ukraine: Local Dimension 51

Hryhorii Denysyk, Oleksii Sytnyk, Liubov Bezlatnia, Mykola Pratsovytyi. Spatial and Temporal Analysis of Anthropogenization of the Interzonal Geoecoton "Forest-Steppe-Steppe" on the Right Bank of Ukraine 61

Kateryna Polyvach. Historical Villages of Ukraine: On the Way to Recognition..... 82

Serhii Trubchaninov. The Territory of Modern Ukraine During the Migration Period in the Historical-Geographic Vision of the Authors of Late Antiquity ...109

Serhii Shumylo. Connections and stay of the representatives of the Athonite monasteries in the Ukrainian lands in the XVIII century.....134

Historical cartography

Anatoly Avramenko. Zaporizhian Cossacks in the Ottoman and Austrian Entities in 1775–1814: Problems of Historical Geography and Historical Cartography 156

Stepan Repekhovych, Rostyslav Sossa. Post-military objects of L'viv region (Fortifications) as an object of Web Mapping.....204

Historiography

Volodymyr Paschenko, Rostyslav Sossa. Yuriy Loza, Cartographer of the History of Ukraine 223

Reviews

Hennadij Borjak. A History with Geography or Thoughts about one Publishing Project.....239

Ivan Rovenchak. Review of: Atlas ukrains'kykh istorychnykh mist. Tom 5: BELZ / Nauk. red. M. Kapral' : Ukrainian historic towns atlas. Volume 5: BELZ / of science ed. M. Kapral. L'viv, 2022. 56 s. 17 k. 2 rys. ISBN 978-966-02-9866-8 246

Григорій Денисик
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри географії Вінницького університету
імені Михайла Коцюбинського
E-mail: grygden@ukr.net
ORCID: http://orcid.org/ 0000-0002-0941-9217

Олексій Ситник
кандидат географічних наук, доцент кафедри географії
та методики її навчання Уманського державного
педагогічного університету ім. П. Тичини
E-mail: sytnykuman@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8120-7032

Любов Безлатня
кандидатка географічних наук,
доцентка кафедри географії та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
E-mail: lubovbezlatnya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6567-0983

Микола Працьовитий
науковий співробітник
Гайворонського краєзнавчиого музею
E-mail: pracovitijmikola@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5440-8317

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ АНТРОПОГЕНІЗАЦІЇ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ «ЛІСОСТЕП-СТЕП» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

УДК 93/94(477.4)

Геоекотони – особливі структури, що формуються на стику двох різноодних природних середовищ. Особливе значення у функціонуванні будь-якого суспільства мають міжзональні геоекотони, яких в Україні зараз можна виділити два. Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України, включаючи південну частину лісостепу і північний степ, свого часу став місцем зіткнення двох цивілізацій: європейської землеробської та азійської-кочової, своїми умовами впливав на антропогенез.

© Григорій Денисик, Олексій Ситник, Любов Безлатня, Микола Працьовитий, 2022

Це перегукується з теорією «фронтиру» (frontier) Ф. Тернера. З давніх часів мешканці міжзонального геоекотону перебували на вістрі фронтиру, на вістрі протистояння цивілізацій, роблячи вибір того чи іншого способу життя. Просування фронтиру вглиб континенту призводило до постійного віддалення населення від європейських впливів та неодноразово прирікало його на знищення. Виділено 7 етапів освоєння геоекотону «лісостеп-степ»: доскіфський (до VII ст. до н.е.), скіфсько-сарматський (VI ст. до н.е.–VII ст. н.е.), України-Русі (VIII–XIII ст.), народної колонізації (XIV–XVIII ст.), початкового аграрно-промислового освоєння (XIX–поч. XX ст.), радянський (20–80-ті рр. XX ст.) та сучасний етап (90-ті роки XX–поч. XXI ст.). На сьогодні окремі території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України виявились ареною жорстокої боротьби європейської й руської цивілізацій і тенденція протистояння двох світів, двох світоглядів продовжується.

Ключові слова: *Україна, міжзональний геоекотон, «лісостеп-степ», фронтир, етапи, цивілізація, антропогенізація.*

Актуальність теми дослідження

Вивчення глобалізаційних процесів призвело до необхідності формулювання основних методологічних принципів, транскрипції нових гносеологічних положень різних філософських теорій на конкретні географічні структури. Серед безлічі їх і унікальні географічні утворення, – геоекотони, специфічні форми організації взаємодії всіх видів руху матерії, що проявляються через взаємовплив географічних, біологічних та соціальних об'єктів різних рівнів системної організації світобудови.

Геоекотони відіграють особливу роль у процесах формування націй та націоналізації територій, їх етнічна гомогенізація і ліквідація проміжних зон стали важливими завданнями етнічних національних держав. Населення з одного боку межі свого проживання показово відмежовувалося від населення з іншого боку, яке мало інше громадянство, а нерідко належало до інших етнічних або ж релігійних груп.

Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» України, включаючи південну частину лісостепу і північний степ, свого часу став місцем зіткнення двох цивілізацій: європейської землеробської та азійської-кочової, своїми умовами впливав на антропогенез. Це перегукується з теорією «фронтиру» (frontier) американського історика Ф. Тернера (концепція динамічного рухливого кордону), що проходив по межі вільних земель між «варварством» і «цивілізацією» та обґрунтував розвиток суспільства на кордоні у протистоянні цивілізації з варварами. А. Каппелер який відповідно розширив та поглибив теорію американського «фронтиру» («фронтієру»), вживши термін «Великого Кордону» (започаткував поняття так званого «Прикордоння», «Порубіжжя»), де відбувається практичне протистояння двох світів, їх взаємодія та антропогенні процеси, притаманні виключно такій території.

З давніх часів мешканці міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України, особливо його правобережної частини, перебували на вістрі фронтиру, на вістрі протистояння цивілізацій, роблячи вибір того чи іншого способу життя. Просування фронтиру вглиб континенту призводило до постійного віддалення населення від європейських впливів та неодноразово прирікало його на знищення.

Аналіз попередніх досліджень

З геоекотонами найтісніше пов'язані історичні долі людства. Багато з них відіграли роль того географічного середовища, у надрах якого народжувались нові народи, нові культури, нові держави. Для таких цивілізаційних осередків П. М. Савицьким ще на початку ХХ ст. був запропонований термін «місце розвитку», під яким розумілась «єдність соціально-історичного середовища і зайнятої нею території» [9]. Цей термін вдало і широко використовував Л. М. Гумільов, розробляючи теорію етногенезу, і при цьому виявив цікаву закономірність: «…виникнення нових народів пов'язане з пограничними областями» [13]; «… монотонний ландшафтний ареал стабілізує проживаючі в ньому етноси, різнорідний – стимулює зміни, які ведуть до появи нових етнічних утворень» [12]. Аналіз поки що нечисленних літературних джерел стосовно заселення й господарського освоєння регіональних геоекотонів та наші польові дослідження показують, що ландшафтне різноманіття геоекотонів в процесі їх антропогенізації суттєво збільшується.

Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» відноситься до територій, які є сприятливими для етногенетичних процесів. Зазначимо, що спеціальних досліджень, окрім окремих публікацій, які б безпосередньо висвітлювали процес заселення геоекотону немає. Завдяки використання низки студій загально-історичного характеру, до яких відносимо праці М. Грушевського [18], В. Литвина [32], І. Крип'якевича [28], Н. Яковенко [19], Д. Яворницького [20], стало можливим відтворити складний процес заселення, розвитку форм господарювання та антропогенезації на території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. Якщо відкинути ідеологічні нашарування, то великий масив інформації про заселення міжзонального геоекотону можна отримати з енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» [21–2 6].

Мета дослідження: здійснити аналіз просторово-часового заселення й господарського освоєння міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України для розуміння сучасного його стану та раціонального використання.

Результати дослідження

Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України – це перехідна смуга між лісостепом і степом, що із заходу і сходу оконтурена двома значними водними артеріями, якими є річки Дністер і Дніпро разом з притоками. Центральну її частину займає середня частина річки Південний Буг, яка з найдавніших часів приваблива для людини. Межі, що оконтурювали геоекотон у натуральному стані, тепер виокремити неможливо із-за їх повної антропогенізації. Імовірно, і у натуральному стані вони неодноразово змінювали своє просторове розташування, що частково підтверджують палеоландшафтознавчі доробки. Тут були сприятливі умови для проживання та життєдіяльності людини: ресурси лісостепу дозволяли забезпечити себе продуктами харчування й одягом, а ліс оберігав від небезпеки; лучно-степові й степові ділянки слугували місцями для закладання житла, облаштування полів та розведення худоби. Крім цього, варто зазначити, що міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» виокремлюється й високим рекреаційно-естетичним потенціалом ландшафтних комплексів. Невипадково саме у межах геоекотону або його околицях й зараз розташовані одні з найкращих зразків садово-паркового мистецтва України: «Софіївка», «Веселі Боковеньки», заповідні території та об'єкти регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя» та інші. Це ще раз доводить, що міжзональні геоекотони володіють не лише підвищеним речовинно-енергетичним і середовищетвірним потенціалом, але й потенціалом духовним, естетичним та психотерапевтичним.

Проаналізувавши численні історичні та археологічні джерела, а також картографічні матеріали і матеріали власних польових історико-географічних досліджень, виділено 7 етапів освоєння міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України: доскіфський (до VII ст. до н.е.), скіфсько-сарматський (VI ст. до н.е. – VII ст. н.е.), України- Русі (VIII–XIII ст.), народної колонізації (XIV–XVIII ст.), початкового аграрно-промислового освоєння (XIX – поч. XX ст.), радянський (20–80-ті рр. XX ст.) та сучасний етап (90-ті рр. XX – поч. XXI ст.) [8].

Доскіфський етап (до VII ст. до н.е.). У межах геоекотону перші поселення датовані палеолітом. На Дніпропетровщині, поблизу с. Старі Кодаки розкопана стоянка первісної людини доби середнього палеоліту – 40–15 тис. р. тому [11]. Відкриття цієї та інших пам'яток Надпоріжжя дало змогу реконструювати особливості природи «лісостепового» палеоліту, культуру, техніку та особливості життя мисливців на мамонта і бізона. Однією з найбільш досліджених стоянок доби пізнього палеоліту є Володимирська на території колишнього Новоархангельського району

Кіровоградської області (відповідно до реформування адміністративно-територіального поділу України, затверджено Постановою Верховної Ради України № 3650 від 17.07.2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів»). Під час розкопок було виявлено типову багатошарову пам'ятку, характерну для сезонних поселень мисливців на берегах річок. Археологами знайдено залишки мамонта, північного оленя, зубра, коня та керамічні знаряддя праці: скребки, різець тощо [5]. Пам'ятки палеоліту (наконечник стріли та інші вироби з кременю) виявлено на р. Синюха та поблизу смт. Завалля Кіровоградської області, а також на території стоянок Волоське і Василівка, що на Дніпропетровщині [42].

Сутність господарської діяльності людини у межах геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України в період палеоліту та мезоліту полягала, насамперед, в освоєнні природних багатств. Основними заняттями були збиральництво, полювання, рибальство. Знаряддя праці виготовлялися з каменю, переважно – з кременю, оброблялися шляхом простого оббивання. В період мезоліту людство пережило одну з перших криз – кризу мисливського господарства. Вона спонукала до винайдення зброї дальньої дії – лука і стріл та до приручення перших тварин [18].

В епоху неоліту (7–5 тис. р. тому) людство переходить до осілого способу життя, тому кількість стоянок первісної людини значно зростає. Рання неолітична пам'ятка виявлена в урочищі Мельнича Круча поблизу с. Сабатинівка Голованівського району Кіровоградської області знайдено крем'яні і кістяні знаряддя, залишки керамічного посуду. Ще одне неолітичне поселення виявлено вздовж течії р. Південний Буг неподалік від м. Гайворон, де переважали кремнієві знаряддя і відходи від їхнього виробництва, кістки тварин та уламки посуду. Є й культове поховання фрагментованих черепів, хребців і кісток благородних оленів [18].

В межах геоекотону розвивались неолітичні археологічні культури. Серед них найвідоміша – буго-дністерська, яка була поширена на території вздовж середніх течій Дністра й Південного Бугу та визначалася невеликими поселеннями поблизу водойм. Населення, яке відносилось до індоєвропейців, займалося скотарством та землеробством. Знайдена кераміка носіїв цієї культури гостро- і плоскодонна з лінійно-меандровим орнаментом. У вжитку використовувалися кістяні рибальські гачки, мотики з рогу оленя, кам'яні зернотертки тощо. Культура розвивалась під значним впливом балканської археологічної культури Кріш-Старчево [1].

У Надпоріжжі поширювалась сурсько-дніпровська культура, яка датується V–IV тис. до н. е. Характерним для цієї культури є кам'яний посуд, гостродонний або у вигляді корита, зрідка прикрашений врізним орнаентом. У інших культурах України кам'яний посуд не зустрічається.

Згодом племена сурсько-дніпровської культури були витіснені дніпро-донецькою культурою.

Дніпро-донецька культура репрезентована на сході геоекотону. Племена, віднесені до цієї культури займалися переважно мисливством і рибальством, але знали і свійських тварин. Для поселень характерні колективні могильники, в яких знайдені прикраси, вирізьблені з ікла кабана, кісток, крем'яні ножі і скребки. Також зустрічаються прикраси з міді [1].

В епоху неоліту відбувся перехід до відтворюючого господарства – неолітична революція. Полювання і збиральництво зберігаються, але починають відігравати допоміжну роль. Людина привласнює домашніх тварин та переходить до землеробства. У зв'язку з цим поселення у межах геоекотону стають постійними, вдосконалюється житлобудування [38].

На значній території від Південного Бугу до Дніпра формується бугодніпровський локальний варіант східнотрипільської культури з високим рівнем матеріального і духовного розвитку. Трипільська або «Трипілля-Кукутень» – землеробська культура неоліту. Поселення трипільців досягали доволі значних розмірів, розміщувались на пологих схилах недалеко від водойм. Носіями трипільської культури були створені великі і складні за організацією поселення-гіганти (протоміста) [37]. Трипільці геоекотону надавали перевагу землеробству, про що свідчать знахідки знарядь праці і викопні рештки культурних рослин (обвуглені зернівки, насіння, а також їх відбитки на фрагментах кераміки). За даними палеоботанічних досліджень носії трипільської культури вирощували переважно плівчасті пшениці, спельту, ячмінь плівчастий і голозерний, просо звичайне, горох посівний, чину, використовували систему сівозмін під час обробки землі. Завдяки наявних продуктивних пасовищ у межах південного лісостепу та північного степу, на одну з провідних галузей господарства трипільців перетворювалося скотарство, яке забезпечувало їх м'ясом, молоком, шкірою, сировиною. З плином часу скотарство забезпечувало до 90% споживчого раціону (10% – дикі тварини). Перевага надавалась великій рогатій худобі, яку також використовували і як тяглову силу, про що свідчать малюнки на кераміці.

Не зважаючи на великі розміри поселень, щільність населення на той час складала близько 7–10 чол./км^2. Населення цієї культури вважається автохтонним, а за етнічним походженням – іраномовним. Розвивались зв'язки з Балканським півостровом, а знахідки біля с. Сабатинівка Голованівського району Кіровоградської області свідчать про використання великотоннажних човнів для перевезення значних вантажів, навіть морськими шляхами. На середньому етапі розвитку трипільської археоло-

гічної культури є ознаки протодержавного утворення, один з центрів якого знаходився в с. Небелівка поблизу Новоархангельська Голованівського району Кіровоградської області.

Доба бронзи (III–I тис. до н.е.), на території України характеризується великою кількістю археологічних культур. Зокрема, у межах геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, сабатинівська культура, яка належить до так званих, «річкових» археологічних культур поширювалась на півдні сучасної території України до середньої течії Дніпра. Зважаючи, що існування цієї культури припадало на кліматичний оптимум, характерним заняттям населення були скотарство і землеробство. Поселення знаходились на малій відстані одне від одного, що свідчить про демографічний сплеск XV–XIV ст. до н.е. У межах геоекотону проживали також племена білогрудівської культури. Для неї характерні неукріплені поселення поблизу водойм. Зольники (шари золи, котрі утворилися внаслідок багаторазового зсипання в одне місце попелу з домашніх вогнищ, залишків жертвоприношень та їжі, домашнього сміття і битого посуду) іноді знаходять на поселеннях, іноді поблизу них, іноді на великій відстані від них. Основні знахідки – керамічний посуд. З металевих виробів трапляються бронзові прикраси, зброя та знаряддя праці. У невеликій кількості виявлено глиняну пластику – фігурки тварин. З глини ліпили також прясла, модельки хлібців і «коржики» [37]. Провідною галуззю господарства білогрудівських племен було орне землеробство. Для обробітку землі використовувалися рала, сохи. Білогрудівці розводили велику і дрібну рогату худобу, свиней, коней, домашню птицю. Певну роль у господарстві відігравали і промисли – полювання, рибальство, каменерізна і косторізна справи. Значного розвитку досягли ремесла, насамперед, бронзоливарне. В цей же час значно ускладнилася соціальна структура суспільства, посилюється майнове розшарування [17].

На зміну племенам бронзового віку приходять степовики, які вміли не тільки обробляти залізо, а й виготовляти з нього міцну зброю. У них набуло розквіту кочове скотарство. Численні кочові племена, серед яких кіммерійці, починають заселяти територію геоекотону. Це було ірномовне населення, провідне місце у кочовому скотарстві якого займало конярство, що забезпечувало верховими кіньми воїнів та чабанів і давало значну частину продуктів харчування. Кіммерійці згодом були витіснені навалою скіфів.

Скіфсько-сарматський етап (VII ст. до н. е. – VII ст. н. е.). Скіфи підкорили осілих землеробів і створили велике об'єднання племен під назвою Скіфія. Про походження та спосіб життя скіфів детально розповідає давньогрецький історик Геродот, який особисто перебував у місті

Ольвія та описав скіфське суспільство [16]. Ці свідчення доповнюються археологічними знахідками зі скіфських курганів. Скіфські племена були не однорідними і поділялися на кілька категорій: царські скіфи, скіфи-воїни, скіфи-орачі. В межах геоекотону проживали здебільшого скіфи-орачі, котрі займалися землеробством. По собі скіфський період залишив 68 курганів лише на території Гайворонського краю на Кіровоградщині. Ще в 1763 р. на сучасній Кіровоградщині було досліджено перший ранньоскіфський курган – т. зв. Литу Могилу, де знайдено меч із золотим окуттям, золоту діадему та інші коштовні речі [25]. Для суспільного життя скіфів характерні ознаки військової демократії, коли війна і підготовка до війни були регулярними функціями народного життя. Скіфська спільнота являла собою багатий світ, у якому народи постійно зазнавали взаємовпливів. На думку науковців, кінець VI – поч. V ст. до н. е. ознаменувався утворенням Скіфської держави, яку ще називають Велика Скіфія. Найбільшої могутності це державне утворення зазнало за часів царя Атея у IV ст. до н. е.

На заміну скіфам приходять кочові племена сарматів. Сармати були східними сусідами скіфів і з IV ст. до н. е. почали поступово заселяти правий, західний берег Нижнього Дону й у III ст. до н. е. – українські степи на зміну скіфам. Крах Скіфії був зумовлений не стільки експансією сарматів, скільки низкою несприятливих для скотарського господарства природно-кліматичних змін. Інтенсивне випасання великих гуртів худоби упродовж кількох століть зумовило деградацію скіфських степових пасовиськ, яку посилювала прогресуюча аридизація клімату. Надмірна, протягом тривалого часу, експлуатація землі призвела до підриву економічних ресурсів лісостепових виробників зерна. Сармати істотно вплинули на культурний розвиток праслов'ян Середнього Подніпров'я, ставши складовим компонентом антської етнічної спільноти, що проживала у лісостепах України у V–VII ст. [17, 18, 19].

Поступово сармати-кочовики почали займатися землеробством і певна їх частина асимілювалась з племенами черняхівської культури. Племена черняхівської культури залишили цілі серії неукріплених поселень, розміщених, зазвичай, на південно-східних схилах перших надзаплавних терас річок та їхніх приток. У побуті черняхівців використовувались кістяні вироби, а також пірамідальні підвіски, часто прикрашені вічковим орнаментом. Також виявлено прямі свідчення існування орного землеробства: залізні наральники, лемеші та різаки-чересла, тобто частини плуга. Лише в межах Гайворонського краю Кіровоградської області виявлено 17 пам'яток черняхівської культури, але масштабні розкопки не проводились. Економічні й культурні зв'язки черняхівців з провінційно-

римським світом підтверджуються численними знахідками римських монет на території черняхівських поселень [1]. Таким чином, артефакти віднесені до поселень черняхівської культури, вказують, що вже у перших століттях нашої ери існували певні зв'язки з півднем. Територія геоекотону продовжувала залишатись територією пересічення і взаємопроникнення різних культур.

Як приклад, пеньківська культура, яку асоціюють з племенами антів, що упродовж V–VII ст. займали територію від Сіверського Дінця до Дунаю. Їх у своїх творах описували Йордан і П. Кесарійський (візантійський пізньоантичний історик VI ст.). Сучасники згадують, що анти мали власну державу. Особливістю господарської їх діяльності була факторіальна специфікація поселень. Це означає, що поселення зорієнтовувались на певне ремесло, виготовлення певного виду продукції, тобто мали певну виробничу спеціалізацію, доказом чого є досліджений у 1962 р. професором В. Даниленком металургійний центр на острові Поліжок-Залізний, який нині знаходиться під водами Гайворонського водосховища. Таке розташування дозволяло максимально ефективно використовувати водний ресурс р. Південний Буг у металургійному виробництві і як транспортну артерію. Всього археологами знайдено залишки 25 плавильних печей. Іншою особливістю цієї культури була близькість поселень (7–10 км одне від одного) та своєрідна конгломератність територій, про що свідчать знахідки подібних печей на території сучасного с. Червоне за 11 км від м. Гайворон. Місцеві ремісники виготовляли зброю, знаряддя праці, прикраси в значно більших об'ємах, ніж того було необхідно для забезпечення власних потреб, що свідчить про жваву та розвинену торгівлю. Вони активно взаємодіяли з хозарами та візантійцями.

Етап України-Русі (VIII–XIII ст.). У IX ст., з утворенням Давньоруської держави, північна частина геоекотону входить до її складу. Сліди поселень періоду України-Русі (IX–XII ст.) виявлені на території Світловодська, Новоархангельська, а також Дерiївки Онуфріївського району на Кіровоградщині. Тут же проходила найпівденніша смуга давньоруських укріплень проти кочовиків – печенігів. Вважається, що з поширенням впливу печенігів, південні слов'янські поселення припиняють існування, або потрапляють у залежність від кочовиків. Печенізька доба на території геоекотону тривала до XI ст., коли їм на зміну прийшли половці, свідченням чого є монументальна скульптура, т. зв. кам'яні баби, велика колекція яких зібрана в Дніпровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького.

Між Тясьмином, Виссю і верхів'ям Інгульця у ці часи виникають укріплення Купіль, Чюрнаїв як опорні пункти Русі для боротьби з

кочовиками. Величезні земляні вали простягалися від впадіння Гнилого Тікичу в Синюху і далі простягались поблизу сіл Свердликового, Нерубайки, Підвисокого (Голованівський район) аж до берегів Південного Бугу [25].

Не раз на території геоекотону відбувалися битви руських дружин з половецькими ордами. Частина кочових племен, т. зв. чорні клобуки, визнавши владу київських князів, осіла в XII ст. на Тясьмині, Синюсі та у Верхньому Побужжі.

Просторі південні землі України-Русі, зокрема й землі міжзонального геоекотону «лісостеп-степ», придатні для землеробства, вимагали плужної обробки землі з використанням тяглової сили худоби, що було прогресивнішим порівняно з підсічною системою землеробства. Літописи та інші джерела не випадково підкреслюють наявність значних стад великої рогатої худоби і коней у феодальних господарствах півдня України-Русі. Разом з тим, навіть за часів України-Русі міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України залишався своєрідною межею, розподільною лінією між осілим населенням та кочовиками [9].

В середині XIII ст. цією територією пройшли монгольські полчища, які спустошили Придніпров'я і більшу частину геоекотону. На тривалий час ця територія перетворилася у безлюдне Дике поле, яке стало кордоном між землеробським населенням колишньої України-Русі та монгольськими кочовиками, а згодом і татарськими. В період зміщення центрів управління з Києва до Галича окремі території геоекотону переходять під владу династії Романа Мстиславовича та його нащадків. В часи ординської експансії княжі війська короля Данила в результаті Болохівського рейду, з метою покарання тих, хто добровільно перейшов під владу ординців, дійшли до місця впадіння р. Синюха в Південний Буг. Були знищені поселення місцевих жителів, що призвело до різкого скорочення населення та демографічної кризи. Влітку 1362 р. литовські війська князя Ольгерда після перемоги на р. Синюха примусили татар відступити в Крим і до берегів Чорного й Азовського морів. Водночас литовські феодали посилюють свою експансію на руські землі, захоплюючи великі території на Тясьмині, Побужжі, середньому Подніпров'ї. Із встановленням влади Великого Князівства Литовського поступово відроджується господарське життя території. Литовська держава почала активно урбанізувати фактично відвойовані у Орди землі, сприяти розвитку торгівлі та мережі міст. Успадкована від України-Русі система державного управління та помісного землеволодіння, ідентична до європейських аналогів, стимулювала населення переселятися до родючих регіонів Східного Поділля. В результаті розумного розподілу ресурсів та

вдалої зовнішньої політики Литовське князівство згодом здобуває вихід до Чорного моря, де засновує 5 портових міст, а второвані ще кочовими ордами Чорний та Кучманський шляхи стають торговими артеріями, дають змогу навіть кримським купцям продавати товари у Львові та Варшаві, що безперечно сприяло розвитку та процвітанню. Рух торговими артеріями, зокрема і Південним Бугом, дало поштовх до подальшого утворення поселень, урбанізації території.

Етап народної колонізації (XIV–XVIII ст.). Характеризується, перш за все, виникненням нового соціального стану – українського козацтва, яке сформувалося в XV–XVI ст. і стає провідним в освоєнні та колонізації Південних та Східних просторів Великого Степу. Українське козацтво виникає на території Поділля. Саме про подільських козаків вперше згадується в хроніці польській. Враховуючи концепцію Ф. Тернера, українських козаків (їх збройні сутички з кримськими татарами та османами, розмаїті форми економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків з мусульманськими пограничними спільнотами з іншого боку «фронтиру») можна не лише розглядати як феномен Південно-Східної Європи раннього Нового часу, а й поставити у глобальний контекст. Вони виникли, як продовження руху раубрітерів – рицарів-розбійників, вихідців з безспадкової та безземельної шляхти, котра взаємодіяла в подільському фронтирі з рухом «козак-султанів» – представників правлячих династій кочового Кримського юрта Золотої орди.

Просуваючись на південь, козаки в 40-х рр. XVI ст. заснували в пониззі Дніпра, за порогами, укріплення – Запорізьку Січ. Відтоді історія геоекотону упродовж майже чверті тисячоліття фактично є історією Запорізької Січі. Степове життя вимагало великого завзяття, мужності, а подекуди й відваги. Промислами займалися найбільш підприємливі та енергійні люди, готові переборювати будь-яку небезпеку, зокрема – боронитися від набігів кримських татар. Це змушувало козаків об'єднувати зусилля, створювати укріплення, т. зв. засіки, і зі зброєю в руках захищати свою свободу, відбиватися від татарської навали. Сама назва «січ» походить від слова «сікти», тобто зводити укріплення з порубаного дерева. З часом розрізнені січі об'єднувалися в єдину військово-політичну організацію, що називалася Запорозькою Січчю.

Із підкоренням Османською імперією Криму та Таврії (1475 р.), під її контролем опинилися кримські татари, єдисанці та буджаки. З цього часу починається період набігів колишніх ординців на землі геоекотону, переважно це були єдисанці і р. Південний Буг стала своєрідним кордоном між Литовсько-Руським князівством та згаданою Єдисанською (Очаківською) ордою, а межиріччя Кодими та Савранки (прилегла до Гайво-

ронського краю територія) стали кордоном зіткнення європейського та східного світів. За загальними підрахунками на територію України було здійснено близько 60 набігів і вивезено від 200 до 500 тис. бранців, згодом проданих у рабство. Не дивно, що вже на Генеральній мапі України, складеній Г. Левассером де Бопланом у 1648 р., позначено так звану Уманську пустку і лише декілька поселень вздовж Богу (Південного Бугу), одне з яких Kozazin (нинішнє село Казавчин неподалік Гайворона). Вважається, що цей населений пункт міг мати тюркське походження, як прикордонний форпост та спостережний пункт єдисанців [2, 3].

Змішавшись та перейнявши цивілізаційні ознаки одна одної, спільноти продовжили рух, розширюючи кордони свого існування. Козаки сприяли заселенню Подніпров`я і далі на Схід, зсунувши Прикордоння за межі міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України [17, 18, 42]. Всі визначні події залишили свій слід в ландшафтах та топоніміці.

Якщо продовжити, то прикладів буде чимало, але зрозуміло, що фронтир європейської землеробської цивілізації постійно перебував у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, зберігаючи залежність від його природних умов та природних ресурсів. На відміну від американського фронтиру, котрий постійно мусив зміщуватися в одному напрямку, європейський східний фронтир набув вигляду «Великого степового кордону», або «Прикордоння». Він існував постійно, змінюючи лише учасників протистояння. Його межі зміщувалися залежно від зміцнення однієї або іншої цивілізації.

Через територію геоекотону проходили шляхи татарських походів на українські землі. Один з них – Чорний шлях, починався з Перекопу, через запорозькі степи перетинав південно-східні райони Кіровоградщини і на верхів'ях річок Інгула, Інгульця і Тясмину, повертав на захід та розгалужувався у декількох напрямках. Населені пункти, що розташовувалися неподалік від шляху завойовників, першими на себе приймали удар і найчастіше зазнавали руйнувань. Запорізьке козацтво, спираючись на Січ, вело активну боротьбу проти завойовників.

З посиленням ролі та кількісним зростанням українського козацтва влада Речі Посполитої почала вбачати в ньому загрозу. Починаючи з XVII ст. козаки неодноразово, спільно з селянами, піднімаються на повстання. Ареною збройної боротьби стали райони Інгулу й Інгульця [25]. Територія геоекотону не залишилася осторонь і подій Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Внаслідок військових дій, голоду, епідемій, захоплення в ясир, переселень населення значних територій скоротилось на 85–90%. Ледь не

повні 3 десятиріччя воєн вщент розорили господарство, були зруйновані майже всі міста. Значна частина геоекотону знову перетворилася на пустку.

У час, коли не було військових конфліктів та повстань, українське козацтво займалося господарством. Детальний опис його господарської діяльності подано у праці Д. Яворницького «Історія запорозьких козаків» [40]. Автор зазначає, що незважаючи на велику кількість багатих земель, козаки порівняно мало займалися землеробством. Через часте перебування у військових походах козаки надавали перевагу рибній та овочевій їжі. Але це не означає, що козаки займались тільки «кривавим промислом», тобто війною. На Запоріжжі існував цілий клас козаків, яких називали «сиднями» або «гречкосіями», що проживали в зимівниках, селах і бурдюгах та займались різноманітними господарськими справами. Вони засівали поля різними хлібами, займались скотарством та рибальством. Щодо характеру господарювання, то козаки-гречкосії, зазвичай, обирали для посівів землі переважно на берегах річок чи на схилах балок і долин. Землю засівали до того часу, допоки вона давала врожаї, а коли ж вона виснажувалася, то козаки переносили свій зимівник до іншої долини чи балки і там починали обробляти ще не виснажену землю. Найпопулярнішими сільськогосподарськими культурами були гречка, ячмінь, овес і горох, в значно менших обсягах вирощувалася пшениця. Проживаючи на прикордонній території козаки першими зустрічали татарські набіги. Аби вберегти своє збіжжя від грабунків вони облаштовували спеціальні ями, на зразок погребів, стіни і підлогу яких вимащували глиною, куди засипали зерно. Із смертю господаря «зернові склади» переходили церкві або ж комусь із його робітників [20].

Більш суттєву роль в козацькому господарстві відігравало тваринництво. Степи Запоріжжя, вкриті влітку високою і густою травою, самі спонукали козаків до цього заняття: «Там сіна по коліна, свіжого пойла по стойло» – говорив народ. Безсумнівну, перевагу надавали розведенню коней, адже справжнім козаком вважався тільки той, хто мав власного коня. Більшість коней козаки розводили на власних кінних заводах поблизу Інгульця, Південного Бугу і Великого Лугу. Значну кількість коней купували, обмінювали або ж просто виводили з татарських володінь [19, 20, 28].

Також козаки розводили і велику рогату худобу. Як зазначає Д. Яворницький, кожен козак-зимівчанин мав кілька сотень, а іноді і кілька тисяч, голів великої рогатої худоби. Траплялися випадки, коли козак сплачував штраф не грошима, а худобою. Значного поширення набуло також розведення овець, вовну з яких продавали до Польщі [20].

Не дивлячись на постійні напади кочівників та кримських татар, потужні козацькі війни, сільськогосподарське освоєння території продовжувалось, збільшувались площі польових ландшафтів, які поступово стали переважати над лучно-пасовищними, також збільшувалися площі сільських та містечкових селитебних ландшафтів.

Етап початкового аграрно-промислового освоєння (XIX – поч. XX ст.). Вирішальним чинником соціально-економічного життя міжзонального геоекотону кін. XVIII – поч. XIX ст. був процес подальшої колонізації, тобто господарського і культурного освоєння території, який мав цілеспрямований державно-адміністративний характер. Загалом колонізаційний процес розвивався кількома напрямами: поміщицька, іноземна та народна колонізація.

Ще у 1764 р. царський уряд уклав план роздачі земель в Новоросійській губернії, за яким передбачалося виділення поміщикам наділів від 1,5 тис. до 12 тис. дес. землі. Найбільші земельні наділи за цим планом одержали впливові царські вельможі, фаворити, високі посадові особи – Безбородько, Румянцев, Потоцький, Панін, Ганнібал. Землі отримували також вищі і середні офіцерські чини, козацькі старшини, іноземці, які несли службу в російському війську.

На заселення територій іноземними колоністами спрямовувались спеціальні програми російського уряду. У європейських країнах створювалися представництва, які рекрутували місцеве населення переселитися на нові землі. Як заохочення їм пропонувались певні пільги: кожній родині надавалося по 60 дес. землі з відтермінуванням на 5–10 р. сплати податків та можливість отримати державну позику. Також колоністам гарантувалася релігійна терпимість. Внаслідок такої політики в межах геоекотону починають з'являтися поселення данців, швейцарців, корсиканців, які займалися переважно ремеслом. Серед переселенців були й греки, молдавани, вірмени, болгари, які в такий спосіб позбувалися релігійного гніту [32].

Але найпотужніший потік колонізації геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України припадав на народну колонізацію. Першими поселенцями з цієї соціальної групи були рядові козаки, котрі осідали на вільних землях на правах займанщини, згодом стали прибувати ветерани та інваліди російсько-турецьких воєн, дрібні торговці, ремісники, міщани, селяни. Селянська колонізація була найчисельніша і водночас найбільш строката. Швидкими темпами розвивались в межах геоекотону урбанізаційні процеси. Причому на відміну від американського Заходу, де міста виникали стихійно, на Півдні Російської імперії їх розбудова перебувала під пильним наглядом. Реконструкція наявних та виникнення нових міст

становили одну з головних особливостей економічного освоєння південноукраїнських земель. На місцях колишніх фортець і оборонних укріплень виникли Єлисаветград, Олександрівськ, Нікополь, а, закладений у 1776 р., Катеринослав Г. Потьомкін планував зробити адміністративним центром Новоросії. Місто розвивалось як важливий річковий порт в середній течії Дніпра, центр дрібної промисловості та ярмаркової торгівлі [17, 18].

Основним видом господарської діяльності в межах геоекотону у зазначений період було землеробство. Успіхи хліборобства зумовлювалися сприятливими природними умовами та родючими чорноземами. Вирощений на землях надлишок пшениці давав можливість експортувати її до Англії, Франції, Іспанії, країн Північної Європи, Туреччини. Важливе місце в економіці посідало також тваринництво, особливо вівчарство. Високоякісна вовна стала важливим товаром і займала друге місце за обсягом експорту [17]. У західній частині геоекотону вирощувалися цукрові буряки, а цукор надходив не лише до Російської імперії, а й експортувався за кордон.

Поширювалась традиційна галузь української промисловості як винокурна (горілчана), що теж зазнала модернізації. Виробництво з 60-х рр. XX ст. набуває форм великої капіталістичної промисловості. Цим змінам сприяла нова акцизна політика уряду, внаслідок якої у горілчаному виробництві розпочався процес концентрації виробництва і капіталів.

Відбувалися зміни і у виробництві олії та тютюновій промисловості. Історично склалося так, що постачальниками тютюну були Чернігівська та Полтавська губернії, а центрами його переробки – Південь і Правобережжя. Загалом же в Україні виготовлялося 20–40% тютюнової продукції імперії.

Ще однією особливістю геоеотону було те, що у його межах сформувалася дещо відмінна модель соціально-економічних відносин. Вона ґрунтувалася не на примусовій, кріпацькій праці, а на вільнонайманій. Напередодні селянської реформи 1861 р. лише 10% поміщицьких земель оброблялася кріпаками, а 90% – найманими робітниками

У господарському житті етап початкового аграрно-промислового освоєння характеризується промисловим переворотом та відкриттям низки нових підприємств. На території геоекотону активно розвивається сільськогосподарське машинобудування, яке було самодостатнім і стимулювалося постійно зростаючим капіталом. Місцеві машино-будівники виграли у конкурентній боротьбі з європейськими виробниками, українська техніка була дешевша і не поступалася за якістю привізній, що сприяло модернізації сільського господарства. У великих економіях і

фермах чільне місце займають сіялки, жатки-лобогрійки, молотарки, різноманітні плуги, використовувалися парові машини [30, 32].

Таким чином упродовж зазначеного етапу відбувається активна колонізація (як внутрішня, так і переселенцями-іноземцями) території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, освоєння земель та здійснення промислового перевороту в промисловості. Перехід від ручної праці до парової енергетики упродовж 2–3-х десятиліть став можливим завдяки використанню європейського досвіду індустріалізації, а також завдяки впровадженню сучасних технологій і техніки [30]. Зростаючі потреби капіталістичного виробництва, введення нових систем землеробства та знарядь праці, будівництво цукрових заводів, залізниць тощо призвели до інтенсивного розорювання земель, вирубуванням лісів. Значно прискорились процеси антропогенізації ландшафтів.

Радянський етап (20–80 рр. XX ст.). Цей період характеризується надзвичайно активним, інтенсивним і, часто, нераціональним освоєнням території, особливо в сільськогосподарському та промисловому відношеннях, розподілом його території спочатку між Південно-Західним, Донецько-Придніпровським та Південним, а пізніше Подільським, Центральним, Придніпровським та Південним економічними районами [9, 40]. У цей період, після запровадження курсу на форсовану індустріалізацію, суттєво змінилась структура геоекотону. Максимально можлива кількість ресурсів і засобів залучалась на капітальне будівництво, головним чином – у промисловості. Зводяться численні об’єкти важкої індустрії. Селяни, які втікали з розорюваного колективізацією села, за короткий час створили в країні нову індустріальну базу. Перше місце за кількістю капіталовкладень займала металургійна промисловість, майже заново створювалася хімічна промисловість. Зростання валової продукції великої промисловості відбувалося непропорційно до зростання легкої промисловості. Поступово починає формуватися дефіцит товарів легкої промисловості, який невдовзі став одним з «символів» радянської влади.

Під час Другої Світової війни промислові об’єкти та сільське господарство геоекотону зазнали значних руйнувань, відбудова яких лягла на плечі населення, проте у 1951 р. більшість галузей промисловості досягнули довоєнних показників виробництва продукції [24]. З кінця 1960-х років індустріальні галузі розвивалися переважно екстенсивним шляхом: створювалися нові потужності, залучалася додаткова сировина і робоча сила. З 1960-х років основою промисловості стають паливно-енергетичні галузі та ВПК. Планово-фінансові органи нав’язували підприємствам більш жорсткі нормативи щодо продуктивності праці, собівартості продукції тощо. Криза охопила господарський механізм дер-

жави, наприкінці 1980-х рр. розпочався процес розпаду командної економіки, що позначилось на господарстві у межах геоекотону [32]. Надзвичайне збільшення площ орних земель, розвиток галузей гірничодобувної промисловості, будівництво ГЕС, розбудова міст, призвело до домінування антропогенних ландшафтів. Поступово розвивались ерозійні процеси, з'явились «зіпсовані землі» тощо, які до цього часу залишаються пам'яткою недбалого природокористування [8, 9].

Сучасний етап (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) в історії розвитку міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України триває. Західна його частина відноситься до сфери впливу Вінниці, північна та центральна тяжіє переважно до Києва, східна – до. Дніпропетровська, південна – до Одеси. Територія міжзонального геоекотону охоплює 23 міста і 82 селища міського типу. Орні землі становлять понад 70% території, що свідчить про переважання екстенсивних методів господарювання [9, 11]. Наростаюча антропогенна деградація ландшафтів, перш за все, пов'язана з «допінговою наркотизацією» виснажених лісостепових та степових ґрунтів мінеральними добривами та пестицидами з наступною їх низхідною водно-літодинамічною міграцією, а в результаті – до біохімічних техногенних забруднень земельних, водних і рослинних ресурсів, до формування численних локальних екотонно-геохімічних аномалій і бар'єрів, надзвичайно небезпечних для людини. В екологічному відношенні особливо небезпечними у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України виявились окремі регіони: Середнє Придніпров'я, Кривбас та, частково, Середнє Побужжя [9].

На початку XXI ст. фоновими у структурі антропогенних ландшафтів є сільськогосподарські (польові та лучно-пасовищні), селитебні і промислові, міські, дорожні й локально-рекреаційні.

У першій чверті XXI ст., нажаль, частина східних і південних територій міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України знову стали ареною жорстокої боротьби, боротьби європейської та євразійської цивілізацій, і тенденція протистояння двох світів, двох світоглядів триває.

Висновки

Природні умови і ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України сприяли проживанню та життєдіяльності людей, його антропогенізації. Лише перелік археологічних культур народів і племен, що освоювали територію геоекотону дає можливість зробити висновок, що він відноситься до регіонів стародавнього і тривалого заселення, різнобічного господарського освоєння.

У цьому складному процесі вдалось виділити та обґрунтувати такі етапи: доскіфський (до VII ст. до н.е.), скіфсько-сарматський (VI ст. до н.е. – VI ст. н.е.), України-Русі (VII–XIII ст.), народної колонізації (XIV–XVIII ст.), початкового аграрно-промислового освоєння (XIX – поч. XX ст.), радянський період (20–80-ті рр. XX ст.) та сучасний період (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.).

Разом з тим, історичні й політичні процеси не завжди сприяли рівномірному заселенню й господарському освоєнню міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. Найбільш інтенсивно освоєння природних ресурсів геоекотону проходило у скіфські часи, періоди народної колонізації, початкового аграрно-промислового використання та радянський період. Територіально, господарське освоєння міжзонального геоекотону теж було нерівномірним: значно інтенсивніше на сході (Придніпров'я) та частково на заході (Придністер'я) і слабкіше в центральній частині, навіть на Побужжі. У широтному плані північна, лісостепова частина геоекотону теж була інтенсивніше освоєна ніж південна степова. В окремі періоди суспільно-господарський розвиток на території геоекотону істотно стримувався (вплив печенігів, половців, монголо-татар, турків) її пограничним положенням на межі двох культур: кочової, найчастіше войовничої, спустошливої за своїми наслідками та осілої, землеробської, слабко захищеної. Це призвело до того, що сучасна структура антропогенних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України почала формуватись лише з другої половини XIX ст.

На початку XXI ст. фоновими у структурі антропогенних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» є сільськогосподарські (польові та лучно-пасовищні) – займають 80–85% території; найбільш сильно впливають і перебудовують геокомпоненти та ландшафтні комплекси селитебні й промислові – 2–4%; перспективи росту мають міські, дорожні й, локально-рекреаційні ландшафти. У зв'язку з повним господарським освоєнням міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України та заміни натуральних ландшафтів антропогенними його доцільніше називати міжзональний геоекотон «лісополе-поле». Г. І. Денисик [8] цей геоекотон відносить до лісополя України й двох його підзон – центральної та південної.

У першій чверті XXI ст. частина східних і південних територій міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України знову стали ареною жорстокої боротьби, боротьби європейської та євразійської цивілізацій, і тенденція протистояння двох світів, двох світоглядів триває.

References

1. Arkheolohiia Ukrainy: pidruchnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv: 2 vyd. dopov. i pererobl. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2008. 480 s.: il. [in Ukrainian].

2. Atlas «Ukraina na starodavnikh kartakh. Seredyna XVII – druha polovyna XVII st.» / uporiad.: M. Vavrychyn, Ya. Dashkevych, U. Kryshtalovych. Kyiv. DNVP «Kartohrafiia», 2009. 224 s.: il. [in Ukrainian].

3. Boplan, H. L. Opys Ukrainy, kilkokh provintsii Korolivstva Polskoho, shcho tiahnutsia vid kordoniv Moskovii do hranyts Transilvanii, razom z yikhnimy zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedennia voien. Kyiv: Nauk. dumka, 1990. 256 s. [in Ukrainian].

4. Boriskovskiy, P. I. Paleolit Ukrainyi. Istoriko-arheologicheskie ocherki. Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1953. 464 s., il. [in Russian].

5. Burdo, N. B., Videiko, M. Yu. Trypilska kultura. Spohady pro zolotyi vik. Kharkiv: Folio, 2008. 415 s. [in Ukrainian].

6. Demianchuk, P. M. Zakhidno-Podilske horbohiria yak heohrafichnyi ekoton. Rukopys: avtoref. dys... kand. heohr. nauk. Lviv: Lv. nats. un-t imeni Ivana Franka, 2005. 19 s. [in Ukrainian].

7. Denysyk, H. I. Antropohenni landshafty Pravoberezhnoi Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia: Arbat, 1998. 292 s. [in Ukrainian].

8. Denysyk H. I. Lisopole Ukrainy. Vinnytsia: PP «Vydavnytstvo «Tezys», 2001. 284 s. [in Ukrainian].

9. Denysyk, H. I., Sytnyk, O. I., Chyzh, O. P., Bezlatnia, L. O., Denysyk, B. H., Voina, I. M. Mizhzonalni heoekotony Ukrainy: monohrafiia / za red.: H. I. Denyska, O. I. Sytnyka. Vinnytsia. TOV «Tvory». 2020. 368 s. [in Ukrainian].

10. Dokuchaev, V. V. Nashi stepi prezhde i teper. Moskva: Selhozgiz, 1953. 151 s. [in Russian].

11. Domaranskyi, A. O. Landshaftne riznomanittia: sutnist, znachennia, metyzatsiia, zberezhennia. Kirovohrad: TOV «IMEKS-LTD», 2006. 146 s. [in Ukrainian].

12. Gumilev, L. N. Etnogenez i biosfera Zemli. Sankt-Piterburg: Ekopros, 2002. 226 s. [in Russian].

13. Gumilev, L. N. Etnosfera: istoriya lyudey i istoriya prirodyi. M.: Ekopros, 1993. 107 s. [in Russian].

14. Hensiruk, S. A., Bondar, V. S. Lisovi resursy Ukrainy, yikh okhorona ta vykorystannia. Kyiv: Naukova dumka, 1973. 526 s. [in Ukrainian].

15. Herodot iz Halikarnasu. Skifiia. Naidavnishyi opys Ukrainy z V stolittia pered Khrystom. Kyiv: Dovira, 1992. 72 s. [in Ukrainian].

16. Horokhivskyi, P. I., Sviashchenko, Z. V. Arkheolohiia ta davnia istoriia Umanshchyny: monohrafiia. Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2015. 292 s. [in Ukrainian].

17. Hospodarske osvoiennia zemel Pivdennoi Ukrainy. URL: http: //pidruchniki. com/15890315/istoriya/gospodarske_osvoyennya_zemel_pivdennoyi_ukrayini [in Ukrainian].